

Pradžia Nr. 7

Orchidėjos jau buvo užkariavusios Angliją

Juozapą Varševičių palikome ramiai plušanti Berlyno botanikos sode, į kurį mūsų kraštietis 1840 m. pateko per savo buvusio profesoriaus Juozapo Jundzilo protekciją. Vis dėlto Berlyno botanikos sodas buvo tik vienas iš etapų Varševičiaus kaip būsimojo orchidėjų tyrinėtojo veikloje?

Etapas, bet labai svarbus. Todėl pasižvalgykime, kas vyksta platesniame botanikos ir, jeigu jau kalbame apie Varševičių, taip pat orchidėjų pasaulyje.

Žymus botanikas, pasaulyje pagarsėjęs botanikas Juozas Varševičius (Josef Ritter von Rawicz Warszewicz, 1812–1866 12 29) gimė Vilniuje, dalyvavo 1831 m. sukilime prieš carinę Rusiją, ir jau vien šių dviejų faktų pakaktų, kad jį laikytume savu ir dėl to ypač tyrinėtinu.

Ne tiek jau daug duomenų turime iš jo asmeninio gyvenimo, daugiau iš mokslinės veiklos. Tačiau mūsų pašnekovo prof. Romualdo Šviedrio dėka galime prisiminti šio žymaus iš mūsų krašto kilusio orchidėjų, gegužraibių ir kitų Pietų Amerikos augalų tyrinėtojo mokslinę veiklą, taip pat labai platų to meto Europos mokslinių ir kitokių interesų kontekstą.

Na, bet aptariamuoju metu mūsų Varševičius dar nebuvo „sumedžiojęs“ nė vienos orchidėjos.

Ateis eilė ir Varševičiui, mes jau beveik pasiekėme tą jo biografijos vietą.

Bet prieš tai pasakykite, kaip Europoje kilo ta orchidėjų manija? Juk

lės dažniausiai augo sunkiai prieinamose vietose. Aptikus reikėdavo jas labai atsargiai atplėšti nuo medžio ar uolos nesužalojus šaknų, atgabenti per kalnus ar džungles iki uosto, nuplukdyti į Angliją ir ten toliau auginti. Pasitaikydavo atvejų, kai siūsdavo kokią tūkstantį orchidė-

nijai. Europoje baigėsi Napoleono karai, o iš Ispanijos imperijos jungo išsivadavo Meksika, Centrinė ir Pietų Amerika. Kiek anksčiau Brazilija atsiskyrė nuo Portugalijos. Anglijai, Vokietijai ir kitiems jūriniam kraštams atsivėrė platesnis pasaulis, jis tapo daug lengviau pasiekiamas.

1811 metais. 21 metų jaunuolis paveldėjo titulą ir visą tėvų turta. Tapo 200 tūkst. akrų (809 kvadrat. km) žemės ploto savininku. Kaip Lordų rūmų narys buvo Anglijos parlamente ir galėjo padaryti puikią politiko karjerą. Buvo pateikęs įstatymo projektą panaikinti vergiją – vienas pirmųjų tos idėjos autorių. Anglijoje ši idėja buvo įgyvendinta tik 1833–1834 metais. Be to, lordas Kavendišas buvo pateikęs projektą įstatymo, pagal kurį Anglijos katalikams būtų suteiktos lygios teisės su Anglijos protestantais, bet iš pradžių nepasisekė jo priimti.

Kas lordą Kavendišą nukreipė nuo sėkmingos politiko karjeros? Ne jau potraukis orchidėjomis?

Lordas staiga visiškai apkurto ir toliau nebegalėjo tęsti politiko karjeros. Tada ir užsidarė savajame pasaulyje. Vienoje gėlių parodoje Londone jis susitiko su labai geru 33 metų sodininku Džozefu Pakstonu (Joseph Paxton, 1803–1865). Ir šį beveik nepažįstamą žmogų Kavendišas nusamdė savo didžiausio dvaro vyriausiuoju sodininku. Mums net sunku įsivaizduoti, ką reiškė to meto anglų lordų dvarai, jie buvo matuojami šimtais kvadratinėmis kilometrais.

Karalienė Viktorija tarp orchidėjų

Tai štai tame dvare Džozefas Pakstonas ir pastatė tą garsiąją 90 m ilgio, 44 m pločio ir 18 m aukščio oranžeriją. Daugiausia ji buvo skirta orchidėjomis auginti. Kai 1833 m. lordas Kavendišas parodoje išvydo jį sukrėtusią nuostabiąją *Oncidium papilo* orchidėją, nutarė surinkti didžiausią gražiausių ir egzotiškiausių orchidėjų kolekciją Anglijoje, jeigu ne pasaulyje. Ir štai tą užsibrėžtą tikslą Pakstonas pradėjo įgyvendinti. Kai pinigai aristokratų nevaržo, jie gali padaryti nuostabiųjų dalykų.

Jau po ketverių metų, t. y. 1837 m. lordas Kavendišas išsiuntė Pakstono išugdytą jaunesnįjį sodininką į Indiją ieškoti rečiausių ir vertingiausių orchidėjų. Šis vyrukas Kavendišui atsiuntė 80 labai retų, egzotiškų orchidėjų rūšių, o jo oranžerija nepaprastai išgarsėjo visoje Anglijoje. 1843 m. Anglijos karalienė Viktorija su savo vyru princu Albertu atvažiavo pasižiūrėti lordo Kavendišo oranžerijos ir neregėtų orchidėjų.

Pakstonas parengė karalienės karietai trasą pačioje oranžerijoje. Nakties metu, šviečiant 12 tūkst. žibintų, karalienės karieta iškilmingai pravažiavo po ištis stebuklingą ir nepakartojamą orchidėjų pasaulį.

Kadangi lordo Kavendišo oranžerijoje apsilankė karalienė, tai ir kitiems aristokratams kilo noras statydintis didingus šiltnamius ir auginti orchidėjas. Savotiška psichozė, juk kitaip nepavadinasi.

Aikčiojimu Anglijoje buvo ištis labai daug. Anglijoje atsiranda orchidėjas iš egzotiškų kraštų importuojančios ir pardavinėjančios firmos. Šio verslo ėmėsi daugiausia botanikai, patys buvę orchidėjų „medžiotojai“. 1843 m. pasirodė knyga, kurioje pateiktos žinios, kaip orchidėjas reikia supakuoti ir transportuoti per vandenyną, kad jos nežūtų. Tai vieno Londono chirurgo Natanielio Vordo (Nathaniel Ward, 1791–1868) atradimas, padaręs savotišką perversmą tolesniame orchidėjų žygyje per Europą.

Vikšro nuopelnai orchidėjų augintojams

Šis Londono chirurgas 1829 m. į stiklainį idėjo tam tikrą vikšrą, už-

Orchidėjų medžiotojas iš Lietuvos (2)

Koliažui panaudotos Juozapo Varševičiaus atrastų orchidėjų „*Miltonia warszewiczii*“ (marga) ir „*Miltoniopsis warszewiczii alba*“ (balta) nuotraukos

Anglijoje tada buvo kilusi tikra orchidėjų manija, tapusi turtingųjų statuso patvirtinimu ar įrodymu. Daugelis aristokratų turėjo pakankamai pinigų, kad savo soduose įsirengtų puikius šiltnamius. Anglijoje tais laikais tekdavo mokėti didelį mokesį už stiklo gamybą. Įsivaizduokime, kiek reikėjo stiklo, kad būtų pastatyta 90 m ilgio, 44 m pločio ir 18 m aukščio oranžerija.

Ir tokio dydžio oranžerija Anglijoje buvo pastatyta?

Buvo, ir tuoj pasakysiu, kas ją pastatė. Tuose į madą atėjusiuose šiltnamiuose buvo auginami įvairūs augalai, taip pat iš egzotiškų kraštų. Suprantama, orchidėjos buvo ypatingo pasididžiavimo objektas. Tačiau, kad šios gėlės būtų reikiamai prižiūrimos, samdavo profesionalius sodininkus ir net profesionalius orchidėjų „medžiotojus“. Maža buvo nusamdyti, reikėjo juos išsiųsti į Indiją, Pietų Ameriką ir kitus kraštus, kad jie ten surastų ir parvežtų egzotiškų augalų, kurių kainos Europoje buvo labai didelės, tad šis verslas apsimokėjo.

kiekvienas toks žmonių sąmonės užkratas turi savo ištakas, priežastis.

Europoje taip pat augo orchidėjos, bet daug mažiau rūšių ir ne tokios gražios. Joms rungtis su egzotiškų kraštų konkurentėmis buvo sunku, kaip kuklioms kaimo mergelėms su atvykėlėmis iš svetur. Kas akiai labai įprasta, juk nelabai įdomu, ar ne taip?

Taip, bet pirmą kartą iš Jūsų lūpų girdžiu tokį drąsų palyginimą. Neabejotinai pavasario poveikis, gerbiama-sis profesoriau. Jeigu jau perėjome prie palyginimų, tai gal tiks ir toks: anglų lordas, auginantis orchidėjas, XIX a. viduryje jautėsi toks pat išskirtinis ir vertas visuotinio susidomėjimo, kaip dabar koks nors „Ferrari“ ar „Bentley“ savininkas, pravažiuojantis Palangos ar Nidos kurortų gatvėmis per patį sezoną įkarštį.

Visuomeninio prestižo požiūriu gal toks palyginimas ir nėra prastas. Bet štai kur buvo didžiausias sunkumas – grįžtu prie orchidėjų. Nebuvo taip paprasta orchidėjas „sumedžioti“, nes tos egzotiškos gražu-

jų, o paskirties vietą Anglijoje pasiekdavo du ar trys sveiki augalėliai.

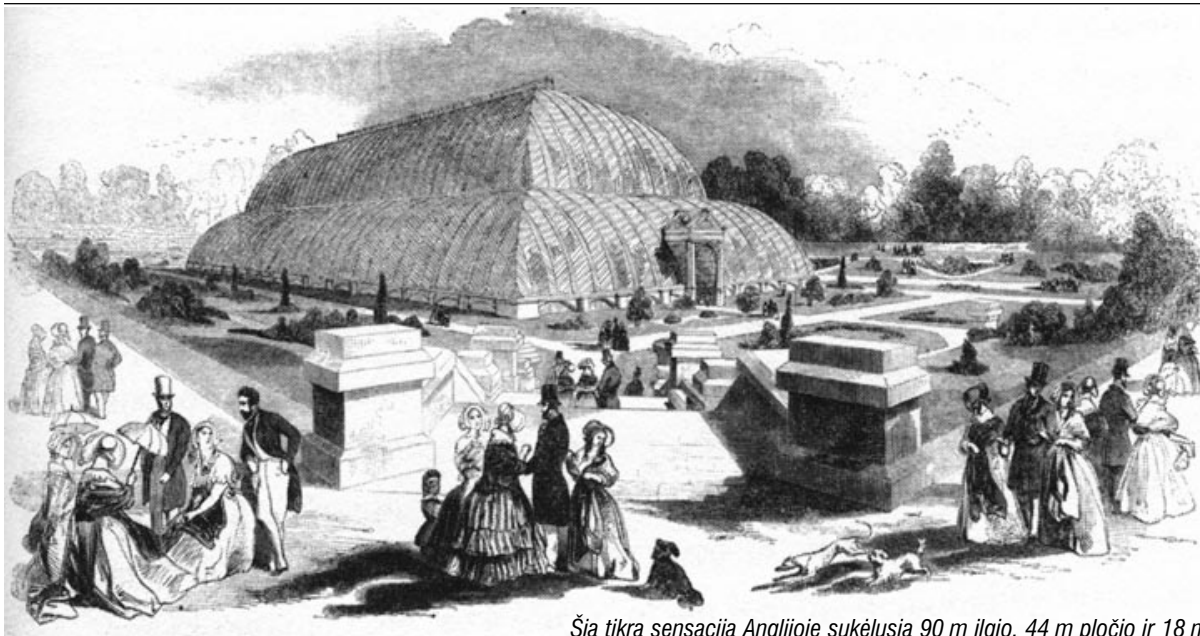
Tuo metu Anglijoje, kaip ir kitoje Europos šalyse, orchidėjų dar nemokėta auginti. Buvo manoma, kad šiltnamyje reikia pasiekti aukščiausią įmanomą temperatūrą, ir taip daugelis orchidėjų rūšių „iškepė“, ypač tos, kurios būdavo atvežtos iš vidutinio ar šaltesnio klimato juostos. Jeigu jau orchidėjos auga kur nors Čimboraso (Chimborazo) ugnikalnio (6310 m) Ekvadore papėdėje, vadinasi, jos prisitaiko ir prie gana rūstaus klimato sąlygų.

Tą Čimboraso ugnikalnį veikiausiai prisiminėte neatsitiktinai?

Varševičius kopdamas į tą ugnikalnį 6 tūkst. pėdų aukštyje aptiko vieną išpūdingiausių savo orchidėjų *Oncidium Kramerianum*.

Egzotiškų augalų manija

Vis dėlto noriu atsakyti į man užduotą klausimą dėl sąlygų, kurios padėjo Anglijoje kilti orchidėjų ma-

Šią tikrą sensaciją Anglijoje sukėlusią 90 m ilgio, 44 m pločio ir 18 m aukščio oranžeriją suprojektavo ir pastatydino sodininkas Džozefas Pakstonas lordo Kavendišo užsakymu

Džozefas Pakstonas pirmasis atkreipė dėmesį, kad skirtingų rūšių orchidėjoms auginti reikalingos skirtingos sąlygos

darė ir visai jį pamiršo. Po kelių mėnesių su nuostaba vėl aptiko tą apleistą stiklainį. Pastebėjo, kad jame kartu su vikšru įdėtoje žemėje išaugo maži paparčiai ir kitų augalų daigai. Mat stiklainyje buvo drėgmės, be to, į jį nepateko užterštas Londono oras. XIX a. Londono oras buvo labai smarkiai užterštas, nes miesto pastatai buvo šildomi kūrenant akmens anglį.

Sumaniajam daktarui kilo idėja – o kodėl panašioje tik didesnėje talpoje nepraėjus auginti didesnių paparčių. Pamėgino. Vieną gerą mintį tuoj pat sekė kita, ne mažiau išmoninga: o kodėl tokios dėžės nepanaudojus orchidėjų siuntimui iš užjūrių?

Anglas atliko eksperimentą. Stiklo dėžėje įdėtus paparčius nusiuntė į Australiją. Tuos pačius paparčius atgabeno atgal į Londoną ir įsitikino, kad jie puikiai ištvėrė kelionės sunkumus. Sumanusis chirurgas parašė mokslinį straipsnį, vėliau – net knygą, kur išdėstė, kaip reikia per vandenyną ir jūromis transportuoti egzotiškus augalus.

Labai geras ir praktiškas eksperimentas virto knyga. Beje, knyga pasi-

augalais. Pirmas – buvo panaikinti mokesčiai už stiklo gamybą, tad oranžerijas galėjo statydintis ne tik lordas Kavendišas ir kiti turtingieji aristokratai, o ir ne tokie turtingi, bet besirūpinantys savo įvaizdžiu didikai. Kitas įvykis – tai daktaro N. Vordo jau minėta knyga, kaip tinkamai paruošti transportavimui retus augalus ir juos gabenti iš kitų žemynų. Šios knygos autorius padarė savotišką pervertimą perkeliant įvairius augalus iš kitų žemynų į Europą. Orchidėjų verslui tai buvo nepaprastai svarbu, nes dabar jau 90 proc. siunčiamų augalų pasiekdavo Angliją beveik nenukentėję. Šie egzotiški augalai tapo pasiekiami ne vien turtuoliams. Negana to, garsiojo chirurgo „stiklainiai“ buvo naudojami ir labai praktiškai augalų perkėlimui iš vieno krašto į kitą. Pavyzdžiui, taip kiniški arbatmedžiai nukeliavo į Indiją ir Ceiloną, gumos medžiai iš Amazonės džiunglių persikėlė į Malaiziją ir Indokiniją.

Štai kaip senajai Anglijai nusipelnė paprastas vikšras. O gal nepaprastas? Londono chirurgo į istoriją pateko ne tiek dėl savo chirurginių gebėjimų, kiek dėl pažinties su stebėtinu vikšru.

Nuo tokios „*Oncidium papilio*“ rūšies orchidėjos Anglijoje prasidėjo orchidėjų manija; ją į Europą atgabeno Trinidado salos britų kolonijos gubernatorius seras Ralfas Vudvortas

rodė 1843 m., kai Anglijos karalienė su princu Albertu apsilankė garsiojoje lordo Kavendišo oranžerijoje. Gal sutapimas?

Tikriausiai galima aptikti tam tikrų sąsajų, nes Anglijos aristokratai tuo metu „sirgo“ orchidėjų manija. Juk net ir Anglijos karalienė neatsispyrė pagundai aplankyti lordo Kavendišo „didžiąją orkaitę“ – taip aštraliai žuviai pakrikštiję ją lygi neturinčią oranžeriją.

Beveik tuo pačiu metu įvyksta du labai svarbūs įvykiai, kurie dar labiau paskatina tą kone visuotinį susidomėjimą orchidėjomis ir kitais egzotiškais

Džozefas Pakstonas Europą išmokė auginti orchidėjas

Buvo dar viena sunkiai įveikiama problema – net ir sėkmingai atgabentos orchidėjos sunykdavo šiltnamiuose. Todėl būtina prisiminti jau minėtą lordo Kavendišo sodininką Džozefą Pakstoną, kuris daug nusipelnė ne tik savo šeiminkui, bet visiems orchidėjų augintojams ir apskritai botanikos mokslui. Jis atrado būdus, kaip reikia auginti orchidėjas. Pakstonas pastebėjo, kad kai kuriuose lordo Kavendišo dvare esančiuose šiltnamiuose (jų buvo daugybė)

orchidėjoms sukuriamas netinkamas mikroklimatas ir dėl to daugelis šio augalo rūšių žūva.

Dž. Pakstonas pasiūlė orchidėjas šiltnamiuose auginti trijų skirtingų mikroklimatų sąlygomis. Tropicų arba jūros lygio sąlygomis augusioms orchidėjų rūšims reikia aukštos temperatūros ir drėgnesnio klimato. Tačiau kalnuose ir daugiau kaip 2 tūkst. metrų aukštumose augusios orchidėjų rūšys reikalauja vėsesnio mikroklimato. Augusioms dar aukščiau – daugiau kaip 3 tūkst. metrų aukštyje – orchidėjoms taip pat reikia vėsesnio klimato. (J. Varševičius atras keletą tokių orchidėjų rūšių.) Kai Pakstono dėka tai buvo supras-ta ir pradėta praktiškai taikyti, orchidėjų auginimas Europoje įgavo visai kitus mastus.

Ar nebuvo mėginimų kryžminti skirtingas orchidėjų rūšis, siekiant išvesti naujas ir atsparesnes, paprasčiau auginamas orchidėjų rūšis?

Kai į Europą buvo atgabenta daugiau orchidėjų rūšių, mėginta išvesti naujus hibridus. Pirmas sėkmingas hibridas išaugintas maždaug po 10 metų nuo šio darbo pradžios. Tai pavyko padaryti Džonui Domini (John Dominy, 1816–1891), dirbusiam vienoje Anglijos gėlininkystės firmoje. Jo mokiny, Džonas Sedenas (John Seden, 1840–1921), tos pačios bendrovės darbuotojas, išvedė apie 500 orchidėjų hibridų. Šiandien pasaulyje egzistuoja maždaug 100 tūkst. šios gėlės hibridų.

Labai įdomu, tik mums nelabai pavyksta priartėti prie mūsų kraštiečio, truputį jau spėto apleisti J. Varševičiaus. Tuo metu jis Berlyno botanikos sode taip pat studijavo orchidėjas?

Varševičius tuo metu atsidėjęs skaitė įvairius žurnalus ir literatūrą, studijavo botanikos subtilybes ir darbavosi Berlyno botanikos sode. Kaupėsi didiesiems žygiams, kuriuos jam buvo lemta atlikti botanikos, geografijos ir Pietų Amerikos įvairių tautų gyventojų pažinimo labui. Tad dar kurį laiką netrukdykime jam, nes dar reikia aptarti ir kai kuriuos kitus prie svarbiausio tikslo vedančius dalykus.

Su A. fon Humboldto rekomendacija

Todėl savo dėmesį nukreipkime į Briuselį, kur 1839 m. dvejais metais už Varševičių vyresnis belgas Luisas Benua van Houtė (Louis Benoît van Houtte, 1810–1876) įsteigia savo gėlininkystės firmą, turi šiltnamį, kuriame augina įvairias atvežtines gėles, taip pat orchidėjas. Šis sumanus gėlininkas ir verslininkas su-

darinėjo augalų katalogus, prekia-vo gėlėmis ir kitais augalais. Ši asmenybė verta dėmesio ir dėl to, kad turės didelės įtakos tolesniam Varševičiaus likimui.

Beje, Luisas van Houtė savo darbinę karjerą pradėjo kaip Belgijos finansų ministerijos Briuselyje tarnautojas, bet visą laisvalaikį praleisdavo botanikos sode. Potraukis botanikai pasirodė esąs stipresnis, tad galiausiai jį ir nukreipė į šią veiklą. Vedė jauną žmoną, bet ši po metų mirė. L. van Houtė puolė į gilią depresiją, visiškai niekuo nesidomėjo, prarado bet kokį gyvenimo džiaugsmą. Tuo metu vienas aristokratas, su kuriuo van Houtė siejo potraukis gėlinin-

Gėlininkystės firmos savininkas ir buvęs orchidėjų „medžiotojas“ Luisas van Houtė buvo vienas iš žmonių, paveikusių Juozapo Varševičiaus gyvenimą

kystei, pasiūlė jam vykti į Braziliją. Girdi, Belgijos karalius pageidauja orchidėjų iš Brazilijos, ir sunku rasti geresnį šių gėlių žinovą už van Houtę. Jam buvo pažadėta apmokėti dvejų metų kelionę į Braziliją.

1834 m. sausį jis nvyksta į Braziliją ir ten praleidžia dvejus metus. Į Belgiją grįžta su didžiule augalų kolekcija ir yra paskiriamas Briuselio botanikos sodo direktoriumi. Įsteigia Belgijos karališką sodininkystės draugiją, o po metų persikelia į Gento miestą, kur pradeda leisti gėlininkystės žurnalą *Flore des Serres et des Jardins de l'Europe* apie šiltnamių gėles, įrengia šiltnamį ir pradeda labai pelningą savo verslą.

Tą mėnesinį žurnalą jis leido beveik 40 metų. Jame buvo spausdinamos nepaprastai gražios litografijos, daug jų buvo skirta orchidėjoms ir kitiems egzotiškiems augalams.

1844 m. van Houtė nutarė, kad jis pats negali ieškoti naujų augalų ir juos gabenti iš Pietų Amerikos, todėl jam reikia siųsti botanikos profesionalus. Viename lenkų šaltinyje teigiama, kad van Houtė kreipėsi į

Aleksandrą fon Humboldtą patarimo, ką iš patyrusių augalų žinovų galima būtų siųsti į tokią kelionę. Vis dėlto toks tvirtinimas man atrodo ne visai pagrįstas, nes van Houtė į savo žurnalą įdėjo skelbimą, norėdamas surasti gabų augalų rinkėją, kuris galėtų keliauti kartu su organizuojama kolonistų grupe į Gvatemalos pajūrį. Van Houtėi tikriausiai kilo mintis kartu su tais kolonistais nusiųsti ir savo botaniką, kuris jam turėjo parūpinti įvairių retų augalų. Bent jau toks skelbimas jo žurnale buvo išspausdintas. Tikriausiai J. Varševičius ir atsiliepė į šį kvietimą. Ne šiaip atsiliepė, bet su paties A. von Humboldto rekomendaciniu laišku pasiūlė savo paslaugas van Houtėi ir 1844 m. gruodžio mėn. išvyko į Pietų Ameriką.

Praleidome reikšmingą momentą: kaip J. Varševičius susipažino su A. fon Humboldtu? Kas juos suvedė?

Humboldtas nuolat lankėsi botanikos sode ir vis dar dirbo su botaniku Kundtu (Kundt) prie savo atsivežtų augalų aprašymo. Esu tikras kad Varševičius skaitė Humboldto kelionės aprašymą, nes jis buvo tapęs tikru bestselleriu. Humboldtas nuolat rėmė jaunus žmones, ir jo parama visuomet būdavo labai sviri. Jis padėjo minėtam botanikui Kundtui siekti karjeros. Kitas vokieitis, vėliau žymus gamtininkas Hermanas Burmeisteris (Hermann Burmeister, 1807–1892), pirmą kartą su Humboldto parama nvyko į Braziliją 1850 m., ten darbavosi

pusantrų metų. 1856 m. Burmeisteris nvyko į Argentiną ir Urugvajų. Argentinoje liko gyventi, Buenos Airėse įkūrė botanikos sodą, ir 1862 m. tapo Gamtos muziejaus direktoriumi Argentinos sostinėje. Dar vienas pavyzdys: 1853 m. Humboldtas parašė laišką Kosta Rikos prezidentui prašydamas pagelbėti dviem vokiečių mokslininkams, kurie rengėsi vykti studijuoti to krašto biologiją ir geologiją. Galima būtų paminėti daugelį kitų, tad visai nenuostabu, kad Humboldtas parašė rekomendacinį laišką ir Juozapui Varševičiui.

Vadinasi, po Juozapo Jundzilo būtent Aleksandras von Humboldtas tapo svarbiausiu Varševičiaus proteguotoju?

Jeigu tektų sudaryti sąrašą žmonių, kurių pastangos paveikė Varševičiaus gyvenimą, pradėčiau nuo Stanislavo Bonifaco Jundzilo, Juozapo Strumilos, Aleksandro von Humboldto ir Luiso van Houtės.

Bus daugiau

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

